

Розділ III. Основи мікроекономіки

Тема 6. Чинники виробництва, форми їх з'єднання

Шервінський: "Гроші існують для того, щоб їх витратити, як сказав Карл Маркс".

(М.А.Булгаков)

На зразок того, як споживчі блага стають все менш і менш корисними із зростанням їхнього запасу, так і виробничі блага чи форми капіталу, якщо вони повинні бути використані однією людиною, стають все менш і менш продуктивними.

(Джон Б.Кларк)

1. Процес виробництва та його чинники.
2. Теорія доданої вартості К.Маркса:
 - а) сутність капіталу;
 - б) додана вартість, джерела зростання капіталу;
 - в) три стадії руху, три форми капіталу;
 - г) основний і оборотний капітал, амортизація.
3. Капітал і теорія граничної продуктивності.

Література

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. М., 1993. Т.І, кн.IV. Гл.І, II, III. (1, 3).
2. Самуельсон П. Економіка. Львів, 1993. С. 380-385 (3).
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. К., 1994. Розділ 9 §1, 2, 3 (1). Розділ 19 §1,2 (2, 3). К., 1997. Розділ 3 § 1, 2, 3 (1). Розділ 19 § 1, 2 (2, 3).
4. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общей ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлёвой. М., 1995. Гл. 11 §1,2 (1).
5. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н.Чепурина, Е.А.Киселевой. Киров, 1995. Гл. 9 (1, 3).
6. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г.П.Журавлевой и Н.Н.Мильчаковой. М., 1997. Гл. 12 § 1 (1).
7. Экономическая теория / Под ред. А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича: Учебник для вузов. – СПб, 1997. Гл. 10.4-10.5 (2г), 3.2 (1), 3.4, 3.5 (3).
8. Иохин В.Я. Экономическая теория: введение в рынок и микроэкономический анализ. Учебник. М., 1997. Гл. VII § 1, 2, 3, 4, 7 (2).
9. Политэкономия. Учебник для вузов / Под ред. В.А. Медведева. М., 1989. Гл. 6 §1, 2, 4. Гл. 7 §1 (2).

Знайомство з основами мікроекономіки доцільно почати із загального розгляду складових процесу виробництва – його чинників. Бажано це зробити з точки зору як марксистського підходу (фактично, це теорія доданої вартості), так і пануючого в західній науці маржиналістського.

1. Процес виробництва та його чинники

Мікроекономіка – це частина економічної теорії, що вивчає діяльність окремих суб'єктів ринку, в першу чергу підприємств. Підприємство є основною виробничою ланкою економіки. Для того, щоб був здійснений процес виробництва, потрібна наявність обов'язкових компонентів.

За марксистською термінологією це:

- робоча сила – особистий чинник
 - предмет праці
 - засоби праці.
- В економіці } речові чинники традиційно виділяють чотири групи чинників:

- праця;
- земля;
- капітал;
- підприємницькі здібності.

Наведені підходи мають багато спільного. Незважаючи на різні назви чинників виробництва, обидва виходять з того, що "земля – мати багатства, а праця – його батько". Але існують і суттєві відмінності:

- підприємницька діяльність у К.Маркса не розглядається як чинник виробництва;
- у чинниках виробництва за марксистською схемою проглядає соціальна спрямованість, класова структура суспільства, що пов'язані з проблемою власності (кому належать засоби виробництва);
- під капіталом розуміють різні речі (в економіці це все, що вироблено людиною не для безпосереднього споживання, а для виготовлення інших благ, у Маркса – це певна форма грошей, важливіша категорія, що дала назву суспільному устрою).

2. Теорія доданої вартості К.Маркса

а) Сутність капіталу

Розглянувши п'ять функцій грошей, К.Маркс розглядає своєрідну шосту функцію – гроші як капітал. За Марксом, капітал – це авансована вартість, що в процесі свого руху приносить більшу вартість, самозростає: $Gr - T - Gr'$ (де $Gr' = Gr + \Delta Gr$). На відміну від формули товарного виробництва ($T - Gr - T$), формула капіталу свідчить про основну мету капіталістичного виробництва – отримання надлишку грошей в порівнянні з тими, що були вкладені.

Маркс доводить, що це зростання вартості неможливо виключно в сфері обігу (хоча першими формами капіталу були торгівельний і лихварський). Секрет збільшення авансованих грошей він відшукує у специфічному товарі, що купується за одну суму грошей, а створює більшу суму. Цей товар, на думку Маркса, – робоча сила.

Робоча сила – це сукупність фізичних та духовних здібностей, що використовуються людиною в процесі виробництва. Як у будь-якого товару, у робочій силі є дві властивості:

- споживча вартість (здатність створювати більшу вартість);

- вартість (яка визначається кількістю суспільно-необхідної праці, що потрібна для відтворення працівника).
Робоча сила перетворюється в товар лише за наявності певних умов:
 - юридична свобода;
 - "свобода" від засобів виробництва.
- Цей процес перетворення робочої сили в товар має назву первісного нагромадження капіталу.

б) Додана вартість, джерела зростання капіталу

Додана вартість (ΔГр) – це надлишок над вартістю робочої сили. Висновок Д.Рікардо "прибуток капіталіста – це неоплачена праця пролетаря" Маркс детально обгрунтовує і кладе в основу своєї теорії доданої вартості. Робочий день складається з необхідного і додаткового часу, за які створюється відповідно необхідний продукт (еквівалент вартості робочої сили) і додатковий, що в умовах капіталістичного суспільства набуває форми доданої вартості.

Авансований капітал Маркс поділяє на дві частини: щоб започаткувати виробничий процес, потрібні засоби виробництва і робоча сила. Вартість засобів виробництва лише переноситься на продукт праці, вона є величиною постійною (c), вартість робочої сили – змінна величина, оскільки приносить вартість більшу, ніж на неї витрачено (v).

Таким чином, початковий авансований капітал – це сума постійного і змінного капіталів – $c+v$.

Вартість виробленого товару - $c+v+m$, де m – додана вартість.

Ступінь експлуатації (норма доданої вартості)

$$m' = \frac{m}{v} * 100\%$$

Джерелами зростання капіталу є абсолютна і відносна додана вартість. Найпростіший спосіб підвищення доданої вартості – збільшення тривалості робочого дня. Додана вартість, що отримується таким чином, має назву абсолютної. Вона переважала на початкових стадіях розвитку капіталістичного суспільства, коли тривалість робочого дня доходила до 18 годин. З часом робочий день встановлюється в межах 10, пізніше - 8 годин, але ступінь експлуатації продовжує зростати. Це відбувається за рахунок зростання відносної доданої вартості.

Відносна – це додана вартість, що створюється завдяки зменшенню необхідного і відповідному зростанню додаткового робочого часу в межах незмінного робочого дня. Це стає можливим у випадку зростання продуктивності праці у галузях, що виробляють предмети споживання (таким чином, дешевшають вартості товарів, що необхідні для відтворення робочої сили, тож і сама вартість робочої сили).

в) Три стадії руху, три форми капіталу

Капітал підприємця складається з трьох частин:

- засоби виробництва;
- готова продукція;
- гроші.

Три стадії загального руху капіталу: $Гр - Т - Гр$; $Гр - Т...В...Т^1 - Гр^1$:

I. $Гр - Т$

II. $...В... (виробництво)$

III. $Т^1 - Гр^1$

Капітал проходить три стадії і набуває відповідно трьох форм:

- грошову;
- виробничу;
- товарну.

Такий послідовний рух називається кругообігом капіталу: $Гр - Т...В...Т^1 - Гр^1$. Щоб рух був безперервним, капітал повинен одночасно існувати в кожній з трьох форм.

Обіг капіталу – це безперервне повторення процесу кругообігу.

г) Основний і оборотний капітал, амортизація

Різні частини капіталу обертаються з різною швидкістю.

Основний капітал – це частина виробничого капіталу, яка:

- функціонує впродовж кількох виробничих циклів;
- не змінює своєї первісної форми;
- переносить свою вартість на продукт у міру втрати власної споживчої вартості (цей процес має назву амортизації).

Найчастіше основний капітал представлений засобами праці.

Оборотний капітал – це частина виробничого капіталу, яка:

- функціонує впродовж одного виробничого циклу;
- втрачає за цей цикл свою первісну форму;
- повністю переносить свою вартість на вартість продукції, повертається підприємцю із реалізацією кожної партії.

Найчастіше оборотний капітал представлений предметами праці.

Чим нижче співвідношення

$$\frac{\text{основний капітал}}{\text{оборотний капітал}},$$

тим коротші виробничі цикли, тим швидше може обертатися капітал. Невеликий за розміром капітал починає функціонування в тих сферах, де авансований капітал доволі швидко повертається назад.

Амортизація – процес перенесення вартості засобів праці на вартість виробленої продукції. Амортизаційний фонд – гроші, що нагромаджуються на підприємстві для заміни зношених засобів праці. Зношування засобів виробництва відбувається під впливом двох чинників:

- виробничого використання (втрата споживчої вартості) – фізичний знос;
- технічного прогресу (поява дешевших або більш досконалих засобів праці) – моральний знос.

За умов прискорення технічного прогресу саме моральний знос стає найбільш вагомим чинником амортизації.

3. Капітал і теорія граничної продуктивності

В мікроекономіці всі види ресурсів розглядаються в окремому розділі "Ринки ресурсів".

Загальний зв'язок витрат виробництва й отриманої продукції досліджується за допомогою виробничої функції, де обсяг виробленої продукції є функцією кількості ресурсів, що використовуються :

$$Q = f(L, K, M),$$

де Q – кількість продукції,

L – кількість праці,

K – кількість капіталу,

M – кількість матеріалів, природних ресурсів.

Значення виробничої функції полягає в тім, що вона вказує на існування альтернативних можливостей, за якими різні комбінації ресурсів можуть забезпечити однаковий обсяг продукції.

На відміну від марксистських джерел зростання капіталу підхід економіксу сформульований в законі граничної продуктивності (віддачі). Витоки цього підходу можна знайти ще у К. Менгера. Найбільший розвиток теорія граничної продуктивності отримала в працях американського економіста Дж. Кларка (1847 - 1938).

Яким чином продуктивність ресурсів пов'язана з їхньою кількістю? Звичайна спостережливість свідчить, що з послідовним додаванням певного ресурсу до незмінної кількості інших ресурсів спочатку збільшується обсяг виробленої продукції, але з часом ця позитивна дія зводиться нанівець.

Кількість робітників	1	2	3	4	5	6
Кількість виробленого продукту	1	3	6	8	9	9,5
Граничний продукт	0	2	3	2	1	0,5
Продуктивність праці	1	1,5	2	2	1,8	1,6

Значення продуктивності праці свідчить про існування зростаючої і спадаючої віддачі.

Самий закон формулюється таким чином: послідовне додавання одиниці змінного ресурсу (праці) до фіксованого ресурсу (капіталу або землі), починаючи з певного моменту, приводить до зменшення граничного продукту в розрахунку на кожну додаткову одиницю змінного ресурсу.

На найму якого робітника слід зупинитися? Для цього потрібно порівняти вартість виробленого продукту і суму, що сплачується кожному додатковому робітникові. Збільшувати обсяг виробництва, тобто наймати нових робітників, слід доти, доки вартість граничного продукту не зрівняється з вартістю чинника виробництва (праці).

Аналогічно з працею, може бути розглянутий вплив зміни іншого чинника (наприклад, капіталу) в умовах незмінних праці і землі. Таким чином, в економіці праця поставлена в один ряд з усіма іншими чинниками.

Перевірте себе, чи засвоїли Ви терміни і категорії: капітал, постійний і змінний капітал, додана вартість, абсолютна і відносна додана вартість, органічна будова капіталу, концентрація та централізація капіталу, кругообіг і обіг капіталу, основний і оборотний капітал, амортизація, фізичний і моральний знос, виробнича функція, гранична продуктивність.

Перевірте себе, чи уявляєте Ви, який внесок зробили в цей розділ економічної теорії: К.Маркс, Ж.-Б.Сей, А.Маршалл, Дж.Кларк.

Питання для самоконтролю

1. Наведіть приклади капіталомістких і трудомістких галузей промисловості.
2. Як ефективніше будувати греблі: з використанням великої кількості ручної праці і невеликої кількості машин чи навпаки? Чому відповідь буде різною для різних країн?
3. Виберіть варіант технології, який забезпечує мінімальні витрати ресурсів:

Види ресурсів	Ціна одиниці ресурсу	Потреби в ресурсах за технологіями		
		I	II	III
Праця	3	5	2	3
Земля	4	2	4	2
Капітал	5	2	4	5
Підприємницькі здібності	2	4	2	4

Ціна одиниці праці зростає з 3 до 5. Яка комбінація чинників тепер найкраща? Але на цьому проблема вибору не закінчиться. На яке питання ще треба відповісти, щоб отримати максимальний прибуток?

4. На виробничі будівлі авансовано 80 млн крон, на купівлю машин, верстатів, обладнання - 120 млн, на придбання сировини - 15 млн, на паливо - 5 млн, на наймання робочої сили - 30 млн крон. Розрахуйте вартість постійного і

змінного та основного і оборотного капіталу. Що лежить в основі поділу капіталу на постійний і змінний, основний та оборотний?

5. Чому капіталістична економіка називається капіталістичною?
6. Які ви можете дати визначення капіталу?
7. Наведіть на прикладі господарства Робінзона дві умови утворення капіталу. Чим відрізняється процес утворення капіталу сьогодні?
8. У чому полягає відмінність між марксистським та неокласичним підходами до встановлення джерела зростання капіталу?
9. Що робить певне благо капіталом: а) самий зовнішній вигляд, фізична природа цього блага; б) наше суб'єктивне ставлення до цінності цього блага; в) об'єктивна ринкова ціна цього блага; г) спосіб використання цього блага: 1) відповідно законодавству; 2) в обхід чинного законодавства?
10. "Знання є єдиним чинником виробництва, яке не підвладне закону спадної граничної продуктивності". Наведіть докази на користь цієї тези Дж.Кларка.

Для тих, у кого є час читати не тільки підручники:

Прочитайте главу 24 першого тому "Капіталу" та "Передмову до окремого видання 24-го розділу "Капіталу" К.Маркса" І.Франка (І.Франко. Твори в 20 томах. Т.ХІХ). Те, що зараз відбувається в Україні, можна вважати первісним нагромадженням капіталу? Його особливості? Чому це питання не розглядається в курсі економікс?